

ԼԵՋՈՒԱՐԱՆԱԿԱՆ

ՕՅ. ՄԱՐԿԻՆՍԿԻՆ «ՉՈՒՐԱԿ ԼԵՋՈՒԱՐԱՆԱԿԱՆ»

2եր... վարժապետի իմաստութեամբ երազանքն
Ա. Ե. ի զարմանքին կամ... լեզուական խնդիրներու մէջ,
(Դանտեի մար Զամբուի)

Չափ, մէջ (119—
20) Պր. Սա. Մալ-

խասեան պատասխա-
նած է «ՀԱ. Մայիսի
թուին մեր յօդուա-
ծին, նոյն բարբառո-
սական ուղղագրու-
թեամբ: Բայց փու-
թանք ըսելու. «Եթէ կարելի
ըլլայ շուրջ շօշափել, կամ
արեւը (արեգական լոյսը)

բռնել», այն ատեն միայն պիտի կարենանք
«օգտակարապէս զղջցնել», զոր. Մալխասեան
իւր գրական վարժապետութեան անհանգիստ
պնդումներուն վրայ: Սկսած է իւր անճիշտ
թեան մէջ քաջ հանդիսանալ Wortklauberei
ըսուած հնարքներու ապաւինելով. յն. Սի
արդի ձեւին վրայ անճշդ տեղեկութիւն կու
տայ, առանց միտ գնելու որ Սի բուն հին
ձեւը այս Վ է. եւ «Լայնային աղեղան, բառե-
րուն անյարմարութիւն վերագրելով, նեար
աղեղին ծայրը, չ'անցուիր, կ'ըսէ, առանց միտ
գնելու որ աղեղան լարը կորովապէս պրկելով,
եւ գէպ ի ներս քաշելով ծայր կը ձեւացնէ
նեան իւր սլաքովը, աւելի հեռաւոր թուելու
համար: Գրաբար «բիւնէլ գնեա ի լար անդր»
(Եփեսմ. Ա. 457) բացատրութեան «անցընել»,
ըսեր ենք աւելի ըմբռնելի ըլլալու համար, եւ
վարժապետի դաստիարակութիւններ կը լսենք...
Մեր յօդուածին ելիս պարզ կէտերը չըմբռնե-
լուն համար կամ աւելի զանոնք տկարացնելու
համար՝ աւելորդ երկարաբանութիւններու մէջ
կը խորասուզուի կյոյրզկուրայն հետեւելով
եւրոպացի անշու մատենագրայն «Բուրք լե-
զունների ուղղագրութիւնը երկու սիսեմ՝ ունի
(իւր թէ չգիտայինք), մէկը կոչուում է հնչա-
կան, միւսը աւանդական (?)»: Երբ խնդրի

1 Սապի է Ս. Մալխասեանի այս բաժանումը չենք
գիտեր: Մեր գիտցան է. «ուղղագրութիւնը կը բաժանուի

եղած է այս աշխարհածանօթ իրողութեան
նկատմամբ: Խնդիրն է թէ «աւանդական»
«աւանդական», պիտի գրուի ինչպէս Սա. Մալ-
խասեան կը պնդէր ընդունիլ տալ, թէ «աւան-
դական, ինչպէս՝ ըստ հայերէնի հնչական օրինաց
կը գրուէր մինչեւ հիմայ այս բառը:

Ուստի հոս բաց դուռ մը կ'ուզէ գտնել
Սա. Մալխասեան: Մեր խնդիրն է éphémère՝
éphémère պահելու, թէ éfémère գրելու,
այսինքն phb պահելու թէ փ հետ փոխանա-
կելու. առեւ գրելու թէ ա՛վել, խնդրի մը որ
սակի 12—13 տարի յառաջ արդէն շօշափած
է այս ռոյքերս գրողը «Հանդիսի», մէջ 1:

Յայնպէս (հնչական phonétique) եւ սոստաֆոնետիկ (éty-
mologi: e). եւ կամ Յայնպէս եւ ֆոնետիկ (usuelle)
որուն հին է՝ սոստաֆոնետիկներ: Բայց աւանդական կամ
ըստ Ս. Մալխասի այլանշանի գրութեան՝ «աւանդականը»,
բաժնէլ պարտիկն եւ սոստաֆոնետիկն սխալ է, եւ միայն
իւր կռիւիցը յառաջ «քչելու» համար ընտրած է այլը
ըսածը. վասն զի թէ հնչական եւ թէ սոստաֆոնետիկ
կրնան պարտիկն եւ սոստաֆոնետիկն ըլլալ, բայց ոչ ամեն
աւանդական՝ սոստաֆոնետիկներ: Մտադիր կ'ընենք որ այս
բաժանումը զոր բրած է Ս. Մալխասեան, շատ դժ-
վարութիւն կ'ապրէր ընտրելու, վասն զի գաղղիացի
հնչակներէն ըսած է այս բաժանումը միայն այն լեզուներու
համար. որ այլուզք չէ հնչակ, եւ այլուզք չէ հնչակ, որ
գաղղ. է անդի. բայց հայերէնի մէջ՝ որ ձայնական ուղղա-
գրութիւն մ'ունի, այս զանազանութիւնն ընելը, լատ
ձեռքով է, եւ մինչեւ ի զորութեան պաշտպանութեան ժա-
մանակը անձանցով:

1 «Յգեալ անուանած էր զմեջ Ս. Մալխասեան.
որուն համառօտ պատասխանը տուինք «ՀԱ. Ս. Յուլիոսի
թուին մէջ. բայց չենք կարծեր որ մեր «Մայիսի» պատ-
ճառարաննալ եւ շօշափելի օրինակներով գրած յօդուածին
փոյտէն այնպէս թեթեւեռան պիտի ցատկէր անցնէր: Սա-
կայն ո՛վ գիտէ, ԲՆՂ գէմը պիտի «չենէ» Ս. Մալխասեան,
եւր լո՛ւ թէ այս լի եւ ո՛ր ինչպիսիք մեզ համար շատոց
ծանօթ էր. եւ այս Դիւթիս նկատմամբ հրապարակու
թ զեթեւեռն ենք 1897ին գրական բարեկամներու. հետ է Տե
նոյն տարւոյ Յունուարի թիւը «Թիւթեւեռնութիւնը Հան-
դիսի», որը նամակ, ուր ի մէջ այլըն ըսած ենք. «... Լեւ-
փոխառեալ բառը (ա. Awahana) ըստ մը գործածութիւն-
ներ ունի, Իււա-Լեւ(ան), աւի-Ի-Լ(ան), աւի-Ի-Լ(ան)-
անդի (2) հանգիստանալ եւ այլն...»: Այս թիւթեւեռն-
ութեան մեր լուսաւորչի գրական թիւթեւեռնը — Մ. Մ.
կ'աւարկէր «Հանդիսի», մարտին մէջ լեզուադաստիկան
յօդուած մը գրել, որուն պատասխաններէն հրապարակու
(ա. «Հ. Ա.», 1898 Յունուար. ծանկն վոյս կը թիւթեւեռ-
ցութիւն) ... 2. Լուսաւորչի է, այս, մարտին մէջ. բայց
«աւ. անձեւութեան», անդի «Հանդիսի» ծանկն ալ իրեն
մարմին կը նկատենք: 3. Վճիւ մը տալը մեր ձեռնահառ-
թեւնէն վեր է. առաջադէպ կը գործածեն արդէն. բայց մէ
մօրբնական. մին կ'ընէ «գանձում» է, միւսը «գանձում» է,
երրորդ մին ալ «գանձում» է: 2եր տալարթութիւնը՝
տալարթութիւն չկայ. աւելի իրաւացի է, բայց լեզու ին
ընթացքը կ'ուզենք աւելի յարգել (— կեա մը որուն այսօր
ալ հաստատարի՞մ կը մտնը, թէպէս Ս. Մալխասեան մը
զմեջ «անշարժութեան կրթողը՝ անուանէ —), վասն զի
թէ Դիւթ. եւ — մենք սկիւնը այնպէս գրել, աւելի չէ
հետիւնի նոր կը նորապարզենք: հետ է խնդիրը՝ կանոնաւորել
թէ Եւրոպայի ընդհանուր չէ — անկանոնութիւն կը նմանի» 12 տարի

Հաս մը նոյնահնուն բառակազմիկ նշա-
նախնայեան միջոցաւ՝ որոնք մեծագոյն մասին
արտասանութեան փափկութիւնն ու նրա-
թիւնը կորսուած ըլլալով, նոյնացած կը համա-
րուին շատերը այս, կրցած է լեզուէ ճոխացնել
իւր բառաւորները եւ կը զանազանէ իրարմէ
մէջ (սուղը) եւ մէջ (երկարը), զիւն ու զիւնը,
եւն ու եւր, պեւն ու պեւը, յովն ու հովը, յովն
ու հովը, յովն ու հովն, բարն ու բարն,
նորագործները «այսօր», բարը, որովհետեւ լե-
զուին փափուկ հնչականութիւնն ու ամանակը
մէջ մէկ ծանուցիչներ էին, որով կը զանազա-
նուէին այս բառերը. բայց այսօր միայն իրենց
գրչութեան կերպն է, որ կապահովէ իւրաքան-
չիւրին սեպհական նշանակութիւնը: Ապագայը
մեր ըսածներուն թերեւս ակամայ մեղի կու տայ
Ս. Մալխասեան, երբ կը հարցնէ թէ ի՞նչպէս
իրարմէ պիտի զանազանել կարենայ գիտնա-
կանը նորալան եւ նորաւան, «նախաւար եւ
նախաւար, բառերը»: Բայց իւր օձիքը մեր

յառաջ այս մեր յայտարարութիւնը տեսնելը պիտի ստի-
պուի Ս. Մալխասեան. եւս առեւելք իւր փաշ ենթագոր-
ծիւնը, իւր թէ նոր անգիակ զբոս Է. Մենէլիւնան էի
եւ ա-ի գրական ինքզինքն: Եւս ամբողջ գտնէ աշխարհ գրական
աղետութիւն մը . . .

Ի իսկ ԵՐԻՒՆԻ ԲԱՐՈՒՐ՝ որուն գրչութեան եղանակը
մեզ կը հարցնէ Ս. Մ., անստույգ կազմութիւն ունեցող
բառ մըն է: Հիմերը՝ որպէս կ'ընթաց, չէին հաւատար, ու-
րիկ խորը քովն քաղող (ձի) նշանակութեան, եւ կը գրէին
երեւոր, ինչպէս կը գտնենք Ս. Մալխասեանի ձեռագր հնա-
նորակած Առողջիկ Պատմութեան մէջ ալ (1889, Ս. Պե-
տերը) էջ 62, 12րդ ծանօթութիւն, զոր ինքը փոխել է
«երկար», հետեւելով աղբորական ուղղագրութեան ոյս
բառին: Զոր սակագրաւ, աշակերտը ալ «երկար» ձեռն
գործածած են (համա. Հ. Ս. Է. միջեան «Մասնութիւն»
Ս. անկիւնային, էջ՝ 286, տպ. Վիենն. Միթի-ժի): Դ՝ Լազարոս
(Arm. Stud. էջ՝ 90) կը յիշէ այս բառը համաժողոված
սանդի, arwa, գիգ. ձուր, նպ. rev, resten, անպի, arb եր-
թալ, եւն. իսկ օմանը rahvar երազանթալ ձի: Իսկ
Բուրգօ (Beitr. zur et. Erläut. d. arm. Sp. 1891 [ZFSpr.
N. F. XII հ. 2]) էջ 16 կը համաձայն սու. բառ. paraveredus
«Nebenperfed» քովին [անպի] լեթիւցող ձի: Իսկ
անստուգութեան մէջ պիտի հետեւի իւր ինչպէս օձիքն ա-
ռաւոր բառաւորութեան կը հետեւի իւր - թէ եւս սխալ համա-
րելն - ստուգարանութեան, եւ պիտի պահենք սառ-
երկարացող նշանակութեան համաձայնականացող ձեռն
մինչեւ որ համազօշ փաստերով պայտօնող թէ իսկ
բառ մը չէ «երկարացող» - Չեմ խօսիր ալիւ-իւ Երեւոյ-
նի բառին վրայ: Իսկ «արուակ» թէ Ս. Մալխասեան օղ-
բանով կը կարգադրէր, եւ ըստ այնմ մեր օրընով սրտա-
բերութիւնէն համառ հետեւութեան յոռի մեկնութիւններ
կու տայ, իւր գիտնալու բանն է: Մերք կը կարգադրէր օղ-
բան, ըստ որում չենք կարծիր որ այս՝ դեռ ըստ պատ-
շտիկ չմեկնած բառը, ոտք բառէն յառաջ եկած ըլլայ
որ պատճառ մ'ունենալով օղբանով կարգադրէր: Բայց մեր
նոյն անգիւ ուրիշ քաղաքներ, բառեր ալ սխալ ենք. մեր
Ս. Մալխասեանն անոնց վրայ չի խօսիր. բեւէ է ստուգի կը
համարի զանոնք: Ենթագործեր:

ձեռքը տուաւ Ս. Մալխասեան: Ար հարցնենք.
եթէ առանց բառին ստուգարանութեան՝ լե-
զուի գիտակցութեան, արտաբերութեան նրա-
թեան միտ գնելու, ամէն բառ՝ Մալխասեանի
վարդապետութեան համաձայն լիով գրենք,
ինչպէս պիտի զանազանենք իրարմէ նախա-ւարն
(առաջին անգամ վարդ, կամ տարուող) եւ
նախա-ւար (առաջին աւարը): Այս ձախորդ
առաջարկութեան պատասխանին կապանքներէն
տեսնենք ի՞նչպէս պիտի ճողոպրի մեր պատուաւոր
ընդգիմարներ:

Խորենացոյն Երուանդ-վան բառը՝ Խորե-
նացոյն ստուգարանութեամբ շուր ֆիլս. գրու-
ած է, քանի որ «յայտմ տեղով ՎԱՆԵՍԱՅ ԳԻ-
րուանդ, կ'ըսէ: Մեր ըսածը կը պաշտպանէ
յանգեւան եւ Ս. Մալխասեան. եթէ Խորենացին
Երուանդուան բառը աւելի ծիշդ՝ «Երուանդ-
ուան, ստուգաբանէր, պիտի գրէր Երուանդուան»,
ինչպէս գրած է Արշ-ՄԱՆԻ, երբ Արշակայ չի-
նած «ձեռակերտին», վրայ կը խօսի (Մ. Խ. տպ.
ՎԵՆ. 1827, էջ 432 եւն եւն), նոյնպէս գրած
է ՍիմեոնԱՆԻ (ԱՅԳ. 24), ԱղաղըԱՆԻ
(էջ 297), ԲագրԱՆԻՆԴ Եւ Բագր-ուանդ
Արտուան եւն եւն: Եթէ Խորենացոյն ստուգա-
րանութիւնն անծիշդ չէր համարիր - եւ Գուրգ
ալ ինծի Հափ գիտէր թէ ինչպէս սիրելի է այս
հեղինակին՝ ստուգարանական խաղաղներ ծա-
խու հանել, Արգարը՝ առաջ այր ընել, եւն -
խոստովանեցէր անկեղծութեամբ, որ մէկ ան-
գամ գործածուած Երուանդ-վան ալ պիտի
ըլլայ Երուանդուան: Թէպէտ գուշական էր
այս ձեռն առաջարկութեան տկարութիւնը եւ
ծանօթութեան մէջ նախաբարբառ պատասխան
մը գրած, բայց այնպէս զօրաւոր փաստ մըն է
այս առաջարկութիւնը ձեռն սխտեմին ըստխա-
ման, որ ձեռն յառաջ բերած բառերով չի
խախտուել: Լուսագոյն չէ՝ բառագանձին մէջէն
նուազեցնել այն բառերը, որոնք իրենց համա-
նունութեան պատճառաւ «միայն խօսքի իմաստից
պիտի հասկացուի ինչ»: Եւ այս բառերը կը պակսի-
ն գտնէ հարիւրաւոր նոր բառեր չբարդելով ա-
նոնց վրայ՝ ըստ ձեռն անհամ լուսագրութեան:

Բայց Զարաթուրութիւն բանցնել կը զանայ
Ս. Մալխասեան սուանդարանին ձեռն զանազա-
նելով հայերէն ուղղագրութեան մէջ եւ առ
այս՝ կը դիմէ ալիւ-ալ միջոցներու: Սակայն մենք
հարցական նշան մը դրիւք վերը՝ այս զանա-
զանութեան դիմացը: Թէ ուղղագր-ութիւնն հնչա-
կան է հայերէնի մէջ տարակոյտ չիլայ, եւ հոս՝
այս խնդրին վրայ մնալու ենք. եւ այս խնդրին

յաջող ելք մը տալու համար նորանոր բաժա. նույններ տալ ուղղագրութեան մը՝ Ս. Մալխասեանին մէկ հնարամտութիւնն է: Խօսքի ու գրել պէտք է բառեր հարկաւոր են. անմիջապէս ուղիղ գատողութիւնն չեղելով՝ ուրիշ հեղինակ ներու «փշին» տակ ապաւինիլ միջոց մըն է, որ իւր յոյժ կ'ունենայ, բայց այն ատեն միայն, երբ մեր ինքրին եւ մեր լեզուին համար խօսած ըլլան: Բողոքովին սխալ կը համարինք՝ ինչպէս քիչ մը վերը ցոյց տուինք, հնչական ուղղագրութեան քով՝ «աւանդական» բաժանումն ալ գնել, հայերէնի համար, Հայերէնը միշտ ձայնական (հնչական) օրինաց հետեւած է, եւ ուր այս ձայները կը նորմանս գրի մը վրայ, «ստուգաբանական», (étymologique) բաժանման կը դիմէ: Պէտք չունինք՝ լեզուագիտութեան արդի զարգացեալ ժամանակներու մէջ, վեշտասաններու ու եօթնեւասաններու մէջ, դարու գրողներու գունին ասի առնելու, մեր նեղ մասնատուն անոնց ըսածէն մուրալու մեր կարծեաց հաստատութիւնը: Վասն զի այն ժամանակ լեզուական հարցի վրայ ուրիշ տեսութեամբ կը նայուէր, եւ այսօր բողոքովին զատ են լեզուագիտաց հայեացքները: Եւ ինչպէս նախընթաց յօդուածներէս միոյն մէջ ըսի՝ քերականներ կրնան լեզուի մը կանոններն աւանդել, բայց այն կանոններուն ամէն երեւոյթներուն ներքինները մեկնելն իրենց գործը չէ, այլ ընդհանուր լեզուագիտութեան: Քերականներն եթէ չեն լայնցներ իրենց տեսութեան շրջանակը, եւ միայն իրենց լեզուին վրայ կը սահմանափակուին, անհնարին է որ միշտ ուղիղ գատեն իրողութիւնները: Միայն իրարու հետ համեմատելով լեզուներն եւ անոնց յեղուածները, պիտի կարենան իրենց լեզուին երեւոյթները լաւ մեկնել: Կ'ընենք այս յառաջաբանութիւնը, վասն զի Ս. Մալխասեան իւր յօդուածին հիմ դրած է՝ ուղղագրութեան այս սխալ բաժանումը:

Ար զարմանամ թէ ինչպէս Ս. Մալխասեան չէ նշմարած այն մեծ հակասութիւնը որ կը տիրէ իւր յառաջ բերած հեղինակին՝ Պոլ Բոյեալին, տեսական վարդապետութեան եւ գաղղիներէն լեզուի մէջ: «Խաբանչիւր գիր պէտք է արտայայտէ, կ'ըսէ, մի որեւէ առանձին հնչիւն, այսինքն՝ չը պէտք է գրուի որեւէ բան՝ որ չէ արտասանուում», 17րդ դարու այս գրողին խօսքերուն՝ եւ գաղղիներէն լեզուին մէջ տիրած կանոնին համեմատութիւնը, իրեն՝ Ս. Մալխասեանի, կը թողուի... Եթէ հետեւել գաղղական լեզուն այն գաղղացի հեղինակին ըսա-

ծին, այն ատեն գաղղիներէն bourgeois բառը, օր. աղ. հարկ էր արտասանել բոլ-բոլ-բոլ, եւ կամ հնարել գաղղ ի մէջ՝ ու, Ժ. — ձայներուն համապատասխան նշանագրեր: Իրաւունք չունինք այս եզրակացութիւնը հանելու, երբ ասի լեզուի ուղիւնք մերձեցնել մէկուն կամ մէկալին ըսածը: Բայց կ'երեւայ թէ մեծ ծանրակշռութիւն դրած է այս քերականին ըսած Յրդ կետին վրայ Ս. Մալխասեան, քանի որ նորարարած է. «Խաբանչիւր գիր պէտք է արտայայտէ մի հնչիւն պարզ կամ բարդ», Սակայն ներէ մեզի թող Ռեր ընդգիմաբանը, որ իւր իւր առաջնորդ ընտրած 17րդ դարու քերականին ալ տեսութեան՝ «ճիշդ չէ», մը գուշնք: Թէ ինչո՞ւ:

Մեր յառաջ բերած լեզուներու օրինակներով շոյց տուինք արդէն «ՀԱ», Մալխի թուին մէջ, լի է ամէն լեզու գործնականապէս հերքում մը կու տայ այս վարդապետութեան: Չէք կրնար գտնել լեզու մը, որ իւր դարաւոր կազմութեան շրջանին մէջ analogue հնչիւններ կենդանացուցած չըլլայ այլ եւ այլ գրանշաններու վրայ: Հնչական գիր մը զարեւու շրջանին մէջ բոլորովին յատուկ ճամբաներէ անցած ըլլալով, ըստ վշտաց ալ կը փոխէ իւր հնչականութիւնը: Օրինակ մը կրնայ մեր ընդգիմաբանը որ եւ բառագրի դիմելով ստուգել թէ անգղ. enough եւ գերմ. genug բառերը միեւնոյն կազմութիւնն ունին. եւ սակայն ինչպէս կ'արտասանուի անգղ. enough, ք-նէֆ, իսկ գերմաներէնը genug, այսինքն ք-նէֆ: Համեմատել թող՝ նոյն իսկ այս մէջ պարզ բառին պատմութեան մէջ՝ «մէկ գրի մէկ հնչիւն, վարդապետութիւնը, եւ ըսէ մեզի, թէ ո՞վ իրաւունք ունի, ինքը՝ Ս. Մալխասեան, որ հինն ու նորն իրարու խառնած, ինկած վիճէն թափ կու տայ ոստմամբ մը դուրս սպրդելու, թէ մենք, որ գգուշացուցած էինք զինքը՝ լեզուներու կազմութեան հետ թեթեւօրէն չկատակելու:

Այս միեւնոյն բառին երկու լեզուներու մէջ այսպէս անճանաչելի կերպով բոլորին ու արտասանուիլը, գիտմամբ գործող անհատներու ջանքին արդիւնքը չէ: Քերականներ յառաջ բերած չեն զայն. բնութիւնը լեզուներու դիւր, հանգամանաց, օգաբաժնի, դիւրութեան եւն համեմատ գործած է եւ յառաջ եկած է այս տարբերութիւնը: Անգիտակցաբար կատարուած իրողութեան մ'առջինն են անգղիացին ու գերմանացին: Բոլոր անգղիացիք միահամուռ ճգնին, երբեք enoughը պիտի չկարենան genugի փոխել, եւ ոչ գերմանացիք իրենց genugը enoughի: Բայց կ'ուզենք աւելի շօշափելի ապացոյց մը տալ

քաղելու իւր ուսումը: Իրեն հաճոյք մ'ընելու համար բացինք Grand Diction.ը, բայց հոն ոչինչ նոր գտանք: Ուրիշ տեղ մը (ս. Néographie բառը) գտանք Ս. Մալխասեանի — դաստապարտութիւնը: Գաղղիներէն ձայնական օրինաց եւ գրելութեան ինքնին մէջ եղած մեծ անշնորհաբար վերցնելու համար՝ նորահասարակարգ պատկերներ ընդունելու երկայն ցանկը գտանք: Ասոնք պիտի մկրտենք «ձախողութեան», անունով, որոնց պիտի կցենք Ս. Մալխասեանին այլ Թող կարգայ մեր ընդդիմաբանը իւր վեճակակցներու անունները, Meigret, Jacques Pelletier, Pierre Ramus, Jean-Antoine de Baif, Rambaud, Robert Poisson, Louis de l'Esclache, Lartigant, Louis de Courcillon, Gilles Vaudelin, Buffier, Saint-Pierre քահանան, Raoux եւ վերջապէս Ambroise Firmin Didot, եւ ասոնց ձախողած կարծիքները մանաւանդ ի իւր քիի նկատմամբ: Մեծ պատիւ է, ստուգել, այս «լեզուի ուղղագրութեան նորագործները», ձախող ցանկին մէջ՝ հայտնաբերել: Ս. Մալխասեանի, անունն ալ կարգաւոր...: Եւ դեռ իրաւունք մ'ունին այս գաղղիացիք, վասն զի ամէն գաղղիներէն սորվող գիտէ այս լեզուին մէջ տիրող դժոխքները, մացառակիտ թփուտքը ուղղագրութեան եւ քերականական կանոնաց, եւ կ'արգարացնենք անոնց ձախողութիւնը: Բայց ինչ ըսենք Ս. Մալխասեանի, որ նորահասարակարգութեանը հայերէն պարզ ուղղագրութիւնը թէ աղաւաղելու կը ջանայ եւ ինչ իւր այլանդակ կարծեաց երկարաբան բայց ոչնչասաց պաշտպանութեամբը՝ հետեւեալներ ունենալու կը ճգնի: Մէկը միայն յաղորած է՝ դաստապարտելով իսկ ի իր դրութիւնը, շատ արժաւոր: Նաւոր աշակերտ հանդիսանալ՝ ուսհիլիայ Ս. Մալխասեանի: Լ. Մարկոսեանի առաջարկած նորագործութիւնը կը ներկայացնենք հոս ընթերցողներու հետեւեալ ծանօթ երգին — հին եւ նոր տպագրութեամբը...:

Արդի ուղղագրութեամբ: Նորահասարակ ուղղագր.:
Մեր հայրենիք թշուառ անտէր Մեր հայրենիք թշուառ անտէր
Մեր թշնամուց ոտնակոխի, Մեր թշնամուց օտնակոխի,
Իւր որդիքը արգ կանչում է Իւր որդիքը արգ կանչում է
Հասնել իւր վրէժ քէն ու իր: Հասնել յոր վրէժ քէն ու իր:
Մեր հայրենիք շղթաներով, Մեր հայրենիք շղթաներով,
Ու յարանաւոր կապակցուած, Ու յարանաւոր կապակցուած
Իւր քաջ որդւոց սուրբ արկածով, Իւր քաջ որդւոց սուրբ արկածով
Պիտի լինի ազատուած: Պիտի լինի ազատուած:
(«Մշակ», 118. էջ 4րդ.)

Ընթերցողը թերեւս սարսափահար կ'ընկրկի հայ լեզուի այս անձանաւոր յօշոտման առջեւ: Մենք չենք զարմանար, այլ բնական արդիւնքը կը համարենք՝ սերմանուած լեզուաբան սերմներու: Եւ այս ամենայն կ'ըլլայ՝ յանուն պարզման հայերէնի ուղղագրութեան: Մենք մեր փառայեղ լեզուին անդամահատութեան եւ քայքայման ի տես, փութացինք Ս. Մալխասեանի խաղացած դերը հրապարականախատ ընելու, անուանուեցանք՝ անշարժութեան կ'օժող, Ինչ անուն պիտի տայ ապագայ պատմութիւնը՝ հայերէն լեզուն սպաննողներու...: Եղծիչ, հայերէնալիւնը, Շատ թեթեւեւ կը գտնենք այս որակումները: — — —

Բայց հոս կը սկսի զանաւորանալ դեր մը խաղալ Ս. Մալխասեան, որմէ պիտի հետեւեցնեմ շատ անգամ կրկնածս, թէ ինքն այլոց կարծեաց կը հետեւի առանց խնդրի եւ թիւնն ըմբռնելու:

Մենք կը խօսինք, կը գրենք թէ ՀԱՅԵՐԵՆԻ թաւերու ուղղագրութիւնը պէտք է անվճար պահել, աւել պէտք է աւել գրել եւ ոչ ուրիշ, իսկ Պր. Ս. Մալխասեան մեզի Մեսրոպայ դերը կը յանձնէ՝ քրդերէնի համար, «Բայց թող ինքը Հ. Մենէվիչեանը, կ'ըսէ, դառնայ այս հարցում դատաւոր: Եթէ այսօր քիւրդերէն նրան գիմէին եւ խնդրէին, որ իրանց լեզուի համար այսօր բն յօրինէ, ինչպէս կը վարէր Հ. Մենէվիչեանը՝ քիւրդերէնը լաւ ուսումնասիրելուց յետոյ: Արդեօք նա քիւրդերէնի մէջ պատահող իւրաքանչիւր հնչիւնի համար մ'գիր կը հետըրէր, թէ, հետեւելով նոր յունարէնին, գուշեթիլն եւայն, 4—5 գիր կը հնարէր միեւնոյն հնչիւնի համար: Ես չեմ կասկածում, որ նա «մի հնչիւնին մի գիր», սկզբունքով՝ կը զիջավարդէր, այլապէս մտածելով՝ ես սաստիկ վերաւորած կը լինէի նրան, ենթացրելով թէ նա մեղանում է առողջ բանականութեան դէմ» (Մշ. 119):

Հոս կանգ առնուենք: Բայց ինչո՞ք եւս չեմ նախ որ լեզուին մէջ իւր կազմութեան խանձարաւորքին մէջ, երկու հնչիւն ունէր գիր մը: Մեսրոպայ Հայրոց համար հնարած կամ հնութեան փոխէն թօթափելով յերեւան հանած գրերու մէջ ուր կը տեսնուի երկու միեւնոյն հնչիւնն ունեցող գրեր: Մեր էն եւ էր միմէի նոյն հնչիւնն ունէին, մեր յն ու հն նոյնպէս կ'արտաբերուէին. այսօր եթէ ուս գրերուն երբէք ուս սոսք ամանակն կորսուած է, եթէ արտաբերան յն ու հափափայն հն իրաւ

րու նման հնչիւն մ'առած են, որ գրագէտը գործած է այս ապիկարութիւնը: Եւ ոչ մէկը: Դարեւո՞ւ հօղովման մէջ յառաջ եկած է այս փոփոխութիւնը շատ անգամ անգիտակցաբար: Երբ յն. *էլլաւ* ի՞նչ կը կարդացուի այսօր, միթէ ի սկզբն ալ *էլլե* էր բառին արտաբերութիւնը: Առիթ ունեցած չէ՞ երբեք Ս. Մալխասեան դեռ հին արտասանութեամբ ի՞նչ լսելու: Հայերէն հայ բառը երբ իւր *pitar* կամ *patar* ձեւը փոխելով՝ «*յար*», — արտասանութիւնն առած է, իսկ յայտնի է առ մարդ, իւր *անօր* — կամ *airya* ձեւը փոխելով յայտ եղած է եւ չի ձայնին հի վերածուելովը հայ արտասանութեան նման հնչիւն մ'առած է, ո՞վ է յանցաւոր: Բայց այսօր անյաղճելի դժուարութիւն կը կրէ հայերէն լեզուն, եթէ այն յայտնի ձեւին հնչիւնը փոխելու ձեռնարկուի, վասն զի հակաբանական ընթացք մը առած կ'ըլլայ ձայնաշրջութիւնը: Դժուարութիւն ըսէք, դժբախտութիւն ըսէք, բայց այսօր իրականութեան մ'առջեւ կը գտնուինք, որ կը կազմէ մեր լեզուին մէկ ԳԻՒԳՈՒ ԻԵՒՅԻՄԷ, որ՝ այնպիսի տղայական առաջարկութիւններով չի բարձուիր: Այս դժնդակ երեւոյթն ուրացած չենք երբեք, ուրացած ենք եւ միշտ պիտի ուրանանք՝ հայերէնը վերանորոգել ուղղղներով զուր ջանքերու արդիւնք մ'ունենալու հաւանականութիւնը, վասն զի առանց դժգոհութեան «*ըստ մարմանը լսելիաց իւրեանց*», նորանոր առաջարկութիւններով լեզուներ սրբագրելու ըլլ յաւակնին: «*Առանց պատրաստութեան*», ըսինք վասն զի քաջհոգաւ լեզուագէտ մը պիտի չհամարձակէր երբեք ընել ինծի այն հարցումը, զոր ըրաւ Ս. Մալխասեան: Բազմատեսակ ուղղագրութիւններ եւ անկանոնութիւններ չպատճառելու համար միշտ կողմնակից ենք եւ պիտի մնանք՝ հայերէն լեզուի նոյն իսկ ամենափոքր հնչիւնները՝ մանաւանդ գրութեան կերպին մէջ, անփոփոխ պահելու: Երկհետեւ եթէ այսօր՝ օր, աղագաւ, կորուսած ենք չի եւ հի արտասանութեան մանր նրբերանգութիւնը, պատճառ չէ այս որ «*յարմար*», «*յամառութիւն*», բառերն՝ «*հարմար*», «*համառութիւն*», գրուին: Թէ իրապէս կայ nuance մը չի եւ հի հնչմանց մէջ, անուրանալի է, եթէ մեր բնիկ հայաստանցի եղբայր արտասանել տանք այս բառերը: Եւ այնպէս զարմանալի է այս, որ հայաստանցիք շատ քիչ անգամ կը սխալին հայերէն ուղղագրութեան մէջ: Ուրեմն սխալ ու տարապարտ տեսութեան մը ի շնորհս՝ կ'արժէ որ հազարաւորներու բերնին մէջ դեռ ինչպէս

այս նրբութիւնը ջնջել ուզենք: Մենք տէր կը համարենք, իսկ Ս. Մալխասեան «*յարմարութիւն*», համարելու կը — յամառի: Բայց թէ շատ տեղ յն միայն euphonie թարմատար մըն է եւ նախնական ի՞նչ է *y* հնչիւնը պահած է կամ ուրիշ տեղ բոլորովին կորուսած, այս ալ ստոյգ է, բայց ունի իւր լեզուագիտական պատճառը: Հին գրաբարի մէջ երկու ձայնաւորներու մէջ կը մտնէր՝ անոնց ձայնաբախութիւնը (*hyatus*) անհետացնելու համար, մանաւանդ օտար յատուկ անուններու մէջ, իսկ նախնական ի՞նչ հնչիւնը պահած է «*յարմար*», «*հայ*», «*խոյ*», եւն բառերու մէջ: Արդի լեզուի մէջ կորուսած է իւր բնիկ ձայնը միապէս քանի մը բառերու մէջ, ինչպէս հիմայ, վրայ, անիկայ եւն, զոր մենք, սակայն, կը պահենք երկուորեակ ուղղագրութիւն մը շտեղծելու համար, եւ սովորաբար միայն առկա բառեր չվերջաւորեն համար հայերէնի մէջ: Երթալով կը ջնջուի այս յ բառերու վերջին վանկին վրայէն, բայց այս ալ լեզուագիտական օրինաց համեմատ է: Տեղս չէ աւելի ընդարձակ խօսելու այս երեւութիւն վրայ: — Բայց դառնանք քրդերէնի համար մեզի եղած առաջարկութեան: Եթէ քրդերէն լեզուի համար ինծի նշանագրեր, պահանջուէին, պիտի ձգէի իմ դերս աւելի արժանաւոր եւ քաջահմուտներու, իսկ եթէ ստիպուէի վերջապէս, այն ատեն պիտի ուսումնասիրէի նոյն լեզուին ներքին կազմութեան յատկութիւնները, պիտի ուսումնասիրէի հնչական օրէնքները, հնչական օրինաց ամենամանր նրբութիւնները, եւ կրնայ ապահով ըլլալ Ս. Մալխասեան որ քուրդն ալ իւր նն եւ ին պիտի ունենար, իւր են եւ ին, իւր են եւ ին, բայց պիտի ունենար նաեւ իւր նն եւ ին, այդ իւր նն եւ ին: Հոն հւր քուրդը *av* (*Horn, Grund. § 2*) պիտի ըսէր մեր ոչ-«*լուր*», բառին, պիտի հաստատէի — գիրը, այսինքն, ուր խիտ չ'արտաբերեր *av*, պարզ — պիտի տայի, եւ այն ատեն՝ *hava av bököchnö* == օղը զուր կը քաշէ (քրդերու բերնէն քաշողւած են այս բառերը) պիտի գրէի հայ տառադարձութեամբ հոս — *բուլլուլ*: Իսկ ուր որ խիտ կ'արտաբերէ *av* (*naw* այսպէս *Horn, Gr. § 1022*) *äw* == *av* (*Horn, Gr. § 799*) պիտի կարգէի՝ մեր վր, եւ այն ատեն պիտի տառադարձէի հայերէն նալ եւ չիվ զոր կը յիշէ մեր շեպին հետ եւ *չ*. Առաւել (տ. «*Արարատ*», 1910. Բ. 180), Ուրեմն զատ զատ տեղեր պիտի սահմանէի երկու գրերուն ալ, վասն զի այնպէս կը պահանջէ այն լեզուն: Բայց

Ս. Մալխասեան պիտի չկարենայր առարկել ինծի թէ «առողջ բանականութեան գէմ կը մեղանշէի», վասն զի Վի եւ Պի տարբերութիւնը կ'ընէ քորդը. եւ զարմանալի է հայն ալ կ'ընէ. բառասկզբին «լասն», արտաբերելու ատեն՝ վերի ատամներու եղբերքնէն աւելի ուժ գին կը շօշափեն վարի շրթանց մակերեսը, իսկ «յաւանակ», արտաբերած ատեն՝ աւելի մեղմ եւ հազիւ ինն կը շօշափէ: Ըստ այսմ՝ — եւ է իրարմէ այնպէս կը տարբերին իրենց հնչման ներութեամբը, ինչպէս եւրոպական Վ եւ Պ կը տարբերի. եւ անոր համար մեր էր պարզապէս շրթնային գիր մը չէ, այլ չբնութագրող (Labiodental): Ազատականէ որ ստիպուիք ընդունիլ որ հայերէն լեզուն՝ որ ի սկզբան անդ գիտէր այս ամէն ներութիւնները, չէր կրնար բառականութեան մէջ պահել — ակն, ինչ ու էէն ետքը է, այլ միշտ —: Բայց որովհետեւ ժամանակաւ կորուսեր են արդի հայախօսներէն՝ ոմանք, այս

1 Այս — գիրն այնպիսի երեւելի գիր կը խաղց հայերէնի մէջ, որ ապագայ հայ քերական ու ստիպուած է խորագրին քննութիւններ կատարել եւ պիտի տեսնէ ուրախութեամբ, որ շատ անշուշտ ինչպէս լատինացիք մեկնութիւններ պիտի առնուն: Հետաքրքիր թանկ համար քանի մը հասցէ յիշեք եւ կարելի է Ս. Մալխասեան այնչափ արհամարհանք չի վերաբերիր այս հայ ինչեւեւ — ակն դէմ:

1 — Եւ նոյն իսկ — միտեալ առանձինն ձայնաւոր մը պարզեւած ատեն հայ լեզուի՝ իբր ու, լատ հռոմէական է որ էէն շատ յառա՝ միշտ կը ներկայանայր է ձայնը. այսպէս «սասերդ», պէտք է որ ի սկզբան անդ «սոսերդ» արտաբերուէր, քանի որ իբր փոխառեալ բառ, ունի սուրբ. sasser, պարսկ. sāsēr, ևեւերը, sāsērē փոխառեալ յն. σασηρεα բառէն ա. Հ. Ամս. Է տարի էջ 213. — «սոսեր» պարսկ. sōpin յն. ζήσιν, սլոնի, լատ. sibina, սուրբ. sūwina, հայերէնը կը հնչուէր որպէս կամ «ի.ին» (ա. Անդ): Այս հնչիւնը պահած է նոյն իսկ «էն ետքը» գոնէ այսպէս կը կարծենք. զիսոր — գարծ, «զգեստու», ևե.ին տակ. համեմատ թող Ս. Մալխասեան իւր հրատարակած Առողիկը, էջ 277 «արկանաւ զարգարեալ գեղաց» (փոխառեալ «գեղովն»):

2. Իսկ ևս յոյն իսկ արմատական բառերու մէջ միշտ Ս չէր, այլ հին ժամանակներու մէջ իւ. այսպէս «իւ» կը կարգադրուէր «իւն», կը հետևի ցնեւք նախ՝ ինչպէս ըրած է Հիւրշման (Arm. Studien 25) բառ. *sīvan կամ *sevan ևեւէն, յն. sīwan — *xīfəw, երկորդ՝ կանոնաւոր սեռականներէն, ըն վերջաւորող բառերն էլ յառաջ եղածն է կը կրուտանեն եւ կ'առնուն — (կամ ի) եւ արդ այդքէն յառաջ հին բառերու մէջ ին կը փոխուի իի, որով կ'առնենաւք արեւելեան կանոնաւոր ևեւք. պաշտօն — պաշտօնաւ, պաշտօնի (հին ևեւ), նոյն օրինակ՝ սեռական՝ պաշտօնաւ. արեւելա-արիւն, *արիւն — արեւն, ևեւ — ևեւն — ևեւն, սեւ. ևեւ — ևեւն, թիւն — թիւն: Իսկ անմիջեւ է ինծի համար՝ բայց նոյն օրինակը կ'ըլլայ անուէն — անուէն — անուէն — անուէն: Բայց — արիւն — արեւն — արեւն — արեւն — արեւն: «Անշարժութեան կոթողը» կրնայր դնու ծառայել Ս. Մալխասեան վարժապետի, իմէ կամք ունի վերջինս, — արիւն — արեւն — արեւն ի բաց մերկայաւոր:

ներութիւնը, պատճառն է այս՝ բառագանձին մէջ այլանդակ աղաւաղութիւններ ներմուծելու: Չափերտալ այս «ոմանք» ին հակադրութեամբ լեգէոն կը կազմեն Հայաստանի հայախօս բնիկները, որոնք պարծնաւոր իսկ (եւ շատ իրաւացի!) կը ստգտանեն այս ներութիւնները կորսնցնող հայախօսները: Բայց ինչ պիտի ըսեն, երբ լսեն թէ Ս. Մալխասեան եւ Oie. յովհանէ կ'արտաբերեն իրենց պարզ «յաւանակ», բառը: Եւ ինչ կախից կայ հնչիւններու ներութիւններն այսպիսի վանդալականութեամբ եղծանելու եւ կամ գոնէ թանձրացնելու: Թերեւս զարմանայ Ս. Մալխասեան թէ — ակն եւ էէն ետքը կը դատարարուէ: Ե. Գեւորդեան իի գործածութիւնը, եւ սակայն քրդերէնի մէջ կ'արտօնէ: Բնական է, մեր ըսած ուրեղաւորն — հայերէնի մէջ միշտ պիտի հաստատանք (եթէ... Եսուրոպ մ'ըլլանք): 26մ կարծեմ որ այս երկու կէտերուն ուշագիր եղած ըլլայ Ս. Մ. այսինքն — ի եւ իի արտաբերութեան ներութեան, եւ իի կանանց միշտ հայերէնի համար արժեք ունենալուն: Եւ արդէն «ՀԱ.» Յուսիսի թուին մէջ մտադիր բառ խմբագրութիւնը՝ պատասխանելով թղթակցի մը թէ՛ թափի, գազանող, սիւսանէ, փէհլիւն, էլիմէ, տէվէ, գովա, օվան եւն կը գործածենք թուրքերէնի մէջ, որովհետեւ այն լեզուին մէջ էր գրեթէ միշտ ինչպիսի՝ այսինքն կրկնական նշանով, կը կարգադրուի, որ է ըսել տկար կ'ըլլայ մեր — ի ձայնը, այլ պէտք է է խիստ շրթնական:

Բայց քրդերէնը նշանագիրներով հարուստացնելու պատիւը թէ էր Գրոթ. Հիւրշման, Գուստի (Justi), Հոռն, եւ քրդերէնի աւելի ձեռնհասներ՝ ինծի թող տային, պիտի պահէի հոն յի = ը jund = գիւղ (Horn, Gr. § 805), եւ ի = ը (համեմատեն čenakeh ZDM. Gesells. Լատ. Խ. էջ 77, men ču = եւ լուսմ Horn, Gr. § 778, čun = Arm. Gram., Hübsch. 487) տարբերութիւնները: Պիտի պահէի նոյնպէս չի = ծ եւ չի = ծ տարբերութիւնները, որովհետեւ պիտի գրէի mižim = միւլ (Horn, Gr. 979) եւ bizim (Justi, Diet. fr. kurd.) zeli, züläl (Բուստեր, Լ. Ան. 1907, էջ 106): Վերջապէս պիտի ջանայի քրդերէնի կատարեալ ձայնական յօրհուսածութիւնը (système phonétique) ներկայացնող ամէն գիր ու նշանագիր ստեղծել, առանց բնաւ հոգ ընելու, որ Ս. Մ. «առողջ բանականութեան գէմ»

մեղանշող մը, կրնայ նկատել զիս Վ. յս նիւթերու մէջ վարժապետի մը արհամարհանքը չի հասնիր մինչեւ ինծի...:

Բայց եթէ քրդերէնի այս կատարեալ ձայնակատութիւնն ըլնծացս գարուց կրնայ եղեր աղաւաղութիւններ կրել, եւ կամ երկու արտասանութեանց ներութիւնները զգանազանելու չափ... Հմուտ Մալխասեաններ պիտի յառնեն եղեր, այն ալ քուրդ բանասէրներու գործը կ'ըլլայ՝ «Խաթարալայի» «փահլէվաններին», (տես Մշակ 119) հետ մրցելու եւ յաջողութեամբ գգնանելու: —

Ամբողջ յօդուածն այսպիսի ձախորդ եւ լեզուագիտութեան սկզբունքներու հակառակ տեսութիւններով լի է: Ստեղծի մէջ ջուր ծնծել պիտի ըլլար կէտ առ կէտ իւրացանչիւրին պատասխանելը: Ս. Մալխասեան ուղղուիլ չ'ուզեր: Սակայն կէտ մը կայ, զոր վեր պիտի առնուի՝ Ս. Մալխասեանի իւր դատողութեանց մէջ անհետեւող ըլլալն ապացուցանելու համար:

Ըստ իւր ոճին կը շարաբանէ Ս. Մալխասեան, թէ ինչու գաղղիացիք, անգղիացիք եւն չեն կրնար փոխել իրենց ուղղագրութիւնը՝ հնչականի:

Անհարկն է եղեր այս, վասն զի եթէ փոխէին, այն ատեն «իրանց ամբողջ անցեալ ապագրութիւնները, հարկու հազարաորդ դարածքներ, տասնեակ միլիոններով հատորներ միանգամայն պիտի անպէտքանային», (Մշակ 119): Ergo, պէտք չեն փոխել: Բայց ՆԵ. քիչ մը վերը Պոլի մը բերնով կը յորդորէր որ փոխեն... Եւ ապա ի՛նչ կ'ըլլայ մասնաւորութիւնը, որ հայուն համար ունի այն նշանակութիւնն, ինչ որ եւրոպացոց համար իրենց բազմահատոր մատենագրական գրագանձը: Համեմատենք մեր տառապեալ ու սակաւթիւ գոյութիւնը, եւրոպական հանգստաւէտ ու բազմաթիւ ազգաբնակութեան մը հետ եւ շատ շուտով պիտի համոզուինք, որ մեր անցեալ ու ներկայ գրականութիւնն ալ շատ նկուն չ'իյնար այս համեմատութեան մէջ: Եւ ի՛նչ փոյթ եթէ նոյն իսկ թուական համեմատութիւնն ուղիղ չ'ըլլայ, չէ որ «իմ՝ մէկս օտարի երկուքէն աւելի կ'արժէ»,

Ըստ թեթեւ կը նկատէ Ս. Մալխասեան ցարդ եղած հայ գրականութիւնն, որ ըստ իմիջ թէ իւր հնութեամբն եւ թէ շատ ուրիշ առաւելութիւններով՝ ոչ թէ միայն հայուն համար, այլ եւրոպացի գիտնականին համար ալ պահել ու պահպանելու է: Եղծանքը՝ ըստ յօդուածագրի, մեր ուղիղ գրչութիւնները, շատ լաւ, ի՛նչ պիտի

զնենք անոր տեղը: Պիտի համոզենք ամէնքը, որ վարժապետի մը ինչապատակին հետեւին. քանի՞ հոգի պիտի համրուին այն նորոգողներն, որ պիտի հաճին եղծագործ ապակաշակութեան ենթարկել իրենց լեզուն: Երկրորդ. կրնայ Ս. Մալխասեան համոզել զմեզ, որ մեր նորոգողութիւնը գլուխ հանելէն քանի մը տարի ետքը, փափաքներ պիտի չ'զարթնուն լեզուի միութեան վերագառնալու: Եւ այն ատեն: Եւ ոչ արդի խեղ-կաղ միութիւնը պիտի ունենանք: Եթէ այսօր անհաստակն ձեռներեցութեամբ այս կամ այն նշանաբար գուրս պիտի նետենք մեր այբուբենէն, ո՞վ կ'երաշխաւորէ որ անցեալ գրերու վտարումն ալ ուրիշ Մալխասեաններու ձեռք պիտի չ'կատարուի: Այն ատեն տարիներով — եթէ ոչ դարերով — սպասել հարկ պիտի ըլլայ՝ նոր Սահակ Մետրոպոլիտ, նոր Գանիէլներու եւ նոր Աբէլներու, «յոռի չըջանք», (circolo vizioso) սկսելու, թերեւս տարիներ ետք վերստին Մալխասեաններու հանդիպելու համար: Հեռատես ստուերագծեր են ասոնք, որ պիտի մարմնանան, եթէ չ'յարգուի լեզուի հնութեան անձեռնմխելութիւնը: Մալխասեան՝ այս մեր վերագրեալ խորհրդածութիւնները կարգապէն ետքը պիտի յանդգնի արդեօք «այլոց արդէն ձախողակէս փորձած վանդալութիւնը», նախադատութիւնը «յախուռն կերպով» առանց իրան հաշիւ տալու, կազմուած հրատարակել, 40—45—50 տարի ետքը, ինքն ա՛հա՛՛ այս իւր նորոգողութեամբը, հին կարծիքները կրկնելով՝ «Կուռնկ Հայաստանի» եւ մանաւանդ «Հայկական աշխարհի» ճամբուն վրայ բացուած վիշերու «յոռի չըջաններուն», մէջ կ'իյնայ: Այն ժամանակներն ալ խորէն Ստեփանեան եւ Նմանք այս հեռախնձորը գլտորած էին մէջոնք, եւ բաւական ոգեւորութեամբ՝ առանց «Հանրագիտականութեան» ստեղծատիպ յօդուածներու կարօտելու. իրենց համոզումներն ընդունել տալ ջանացին, բայց ի՛նչ եղաւ արդիւնքը. գտնուեցան «անշարժութեան կոթողներ», որոնք այս այլանդակ աղճատումներու դէմ գոռացին եւ լեզուն կրցաւ քիչ շատ ազատել իւր եղծունէն այնպիսի ձեռքերէ: Ուրեմն «յախուռն, կանուանէ այս վերոյշումը Ս. Մալխասեան, եւ կը կարծէ խախտել մեր միաբնութիւնը, ի՛նչ բարեկամ, հայերեն լեզուն ունի այնչափ կենսունակութիւն, որ «ի բաց թքանէ» իւր հարազատ արեան շրջաբերութեան մէջ՝ եղծած օտարոտի ներարկութիւնները, լեզուներու երեւոյթները մեկնելու շեճուկը՝ ք լա Մալխասեան գատողներու տարալուծարաններու մէջ (եթէ

ունին...) Հնարուած չէ դեռ: Որչափ պանծացնէ՞ Տայերենը փրկելու ձեր հնարել կարծած գիւտը, ես բարձրաձայն պիտի գոչեմ ձեզի — Quacksalber եւ Pfuscher!!

Եթէ չիցայքէ՛ բառերով՝ որ թարգմանի՝ «խաբեպատիր բացագանչութիւններ,,», կարելի ըլլար լեզու մը զարգացնել, այն ատեն միայն նշանակութեան մը ստուերը լրնայինք տալ Ս. Մալխասեանի՝ «Կուսումն մը վեպագրութեանդէմ» ցոյց են տալիս, որ չիւ ըմբռնուա՛մ Բէ լեզուի ոգին, ... եւ «հնաւանդութեան», սնանկացած աստուծոն զո՛հ են բերում կենդանի լեզուի՝ օրգանական կարիքները, — խօսքերուն: Լեզուի մը՝ «հնաւանդութիւնը, կը կարգէ իւր գոյութեան առաւելութիւններէն մին, եւ հնաւանդ լեզուի հնչողականութեան փոփոխութիւնը միայն նշուէ Բէ լեզուի ոգին: Գոյութեան Բէ լեզուի ոգին (տես. Whitney: Die Sprachwissenschaft, ընդարձակուած Գր. Julius Jolly է, էջ 64): Երբ այսպէս արուեստական կերպով՝ պոյիքն բռնի ստիպմամբ, բոլոր ներքին լի կը փոխէ Ս. Մալխասեան, պարզապէս ոճարգործութիւն մըն է, եւ ոճարգործութիւն մը՝ անջատագոյնի: Հայերէն լեզուն կը մնայ եւ պիտի մնայ իւր «հնաւանդութեան», փառաց մէջ, իսկ Մալխասեանը եւ tutti quanti պիտի թաղուին, մոռցուին իրենց զուր ջանքերուն մէջ:

Ահամայն ձանձրացուցիք մեր ընթերցողները, բայց չուզեցինք այս անգամ անպատասխանի թողուլ, այն երկարաբանութիւնները, զորս շարայարած էր Ս. Մալխասեան, կարծելով թէ շատ խօսքերը կրնան իրաւունք մը տալ իրեն՝ իւր սխալ տեսութիւնները՝ մեր հիւսիսէն եւ իւր գիրքերուն նկատմամբ, մշտնջենաւորելու: Մենք յուսակորոյս չենք. եթէ նոյն իսկ Ս. Մալխասեանի մը՝ իւր կարծեաց վրայ յամաճարման պնդումները պիտի չկարենանք խորտակել, սակայն պիտի բանանք աչքերն այն վարժապետներուն, որոնք կը յարգեն իրենց մայրենի հայ լեզուն եւ ցոյց պիտի տանք անոնց որ մեր պանծալի լեզուն արժանի չէ բնաւ այնպէս թեթեւամտօրէն անգամահատուելու: Այս անգամահատութիւնները չեն բուժեր մեր լեզուն, որ հիւսանդ չէ արդէն: Ոմանք իրենց ագիտական տեսութիւններով կամ անձնապարծ ճոխութիւններով՝ օր քան զօր կը հեռանան անկէ, կորուսանելով հայ լեզուի գիտակցութիւնը: Այս շարիքը վերցնելու ջանալու ենք: Որչափ կը քննենք այս հրաշալի լեզուն, նոյնչափ սէր ու գութութեամբ մը կը գգանք՝ մեր պապերու խօսած լեզունի գաղտնիք-

ներու վրայ: Եթէ ներուած ըլլար աւետարանի գեղեցիկ մէկ խօսքն հոս կիրարկելու պիտի ըսէինք. «Ով որ հայերէն լեզունէն մասնիկ մը իսկ կը լուծէ, կը քակէ, կը ջնջէ, եւ այնպէս կ'ուսուցանէ զմարդիկ, փոքր պիտի կոչուի», հայ մատենագրութեան մէջ: —

Յոյց տուինք այս յօդուածին մէջ՝

- ա. Թէ Ս. Մալխասեանի ուղղագրութեան բաժանումը նպատակաւոր սխալ մըն է:
- բ. Թէ իւր խնդիրը մեր «ագիտութեան», անծանօթ խնդիր մը չէ մեզի:
- գ. Նոյնահնչուն գրերու երանգը՝ լեզուի մը արտասանութեան ներքինեան նշան է:
- դ. Ս. Խորենացոյ ապացոյցը Ս. Մալխասեանի դէմ:
- ե. «Հանրագիտակները» մասնագէտներու համար ուշիւ է չեն:
- զ. Հնչափութիւնը բնական երեւոյթ մըն է:
- է. Չախողուած մըն է Ստ. Մալխասեան:
- զ. Գրգրերէն լեզուի մէջ ալ կարելի է իւր հեռագրերու գոյութիւնը:
- թ. Ս. Մալխասեանի առաջարկութեան հակասութիւնը:
- յ. Թարգման ենք մեր գրագանձը:
- յա. Ս. Մալխ. հետեւող «կուսնի հայաստանի, տեսութեան:
- յբ. Հայ լեզուի հնաւանդութիւնը:

Եթէ մեր անկողնական, գրական ու լեզուագիտական զէնքերով կրցանք մեր ընդդիմաբանին կարծիքը խախտել եւ հայերէն բառերու ուղղագրութիւնն անխախտ պահել տալ, չենք ցաւի որ մեր գրածներուն վրայ, իսկ եթէ «անյղթեղի» երեւակայէ ինք զինքը Պր. Ս. Մալխասեան, այն ատեն Անյղթեղ խօսքերով պիտի զգուշացնենք իրեն հետեւողները. «Վասն զի բազումք ոչ գոյով կարողք զճշմարիտն եւ զսուտն որոշել, զպիտանացուն եւ զանպէտն, լաւ համարին վասն պատուոյ եւ ճոխութեան վարդապետին յօժարագոյնս ընթեռնուլ, եւ որպէս սիրելի ինչ վարկանին գհետեւին կարծեաց վարդապետին ... (Գաւիթ Անյ. Վերջուածութիւն Պոփիւրի, տպ. Վեն. էջ 252): Եթէ յաջողեցանք մեր խօսքերով համոզել թէ հայերէն լեզուի կազմութեան ու կանոնաց «ճշմարիտ վարդապետները», միայն Սահակն ու

